

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор Національного університету
«Одеська юридична академія»
професор

В.Є. Загородній
2021 року

ВИСНОВОК

Національного університету «Одеська юридична академія» про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Русавської Оксани Олексіївни на тему «Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», затвердженої Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 22 жовтня 2018 року (протокол №3)

ВИТЯГ

з протоколу засідання фахового семінару кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія»
від 29 червня 2021 року № 12

ПРИСУТНІ:

д.ю.н., проф. Крижановський А.Ф., д.ю.н., проф. Дудченко В.В.; д.ю.н., проф. Завальнюк В.В.; д.ю.н., проф. Цуркан-Сайфуліна Ю.В., к.ю.н., доц. Юдін З.М.; к.іст.наук, доц. Кормич А.І.; к.ю.н., доц. Кравченко С.П.; к.ю.н., доц. Чувакова Г.М.; к.ю.н., доц. Бальжик І.А.; к.ю.н., доц. Скуріхін С.М.; к.ю.н., доц. Рязанов М.Ю.; к.ю.н., доц. Тіщенко Ю.В.; к.ю.н., доц. Федоров В.А.; к.ю.н., доц. Антошина І.В.; к.ю.н., доц. Серебро М.В.; к.ю.н., ас. Дудник Р.М.; ст. викладач Ковбасюк С.В.; к.ю.н., ас. Бондаренко А.І.; асистент Войткова А.В.; асистент Іванчук В.Є.

З присутніх 4 докторів наук, 14 кандидатів наук та 2 асистента – фахівців за профілем поданої на розгляд дисертації.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

Обговорення дисертаційного дослідження аспіранта кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Русавської Оксани Олексіївни на тему

«Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право», поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право».

СЛУХАЛИ:

Доповідь здобувача ступеня вищої освіти доктора філософії Русавську Оксану Олексіївну на тему «Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право», поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Обґрунтовуючи вибір теми дисертаційного дослідження, здобувач зазначив, що як результат науково-технічних досягнень ХХІ століття, людство опинилося на перехідному етапі до нової цивілізації, що характеризується ускладненням та урізноманітненням суспільних відносин. Особливого значення, в даному контексті, набуває готовність людей сприймати установки соціальних (культурних, ментальних) регуляторів, що сприяють вибору правомірних моделей поведінки. При цьому, право було і залишається основною затребуваною і державою, і суспільством регулятивною системою.

Зазвичай, правосвідомість і правова культура сприймаються як передумова позитивного права. Правова культура, особливо в суспільствах перехідного характеру, повинна передувати і сприяти формуванню позитивного права. Велике значення при цьому набуває врахування в позитивному праві різноманіття мотивів поведінки людей. Як показують соціологічні дослідження і світова практика, у більшості випадків, відносини між людьми регулюються не тільки нормами права. Способи вирішення виникаючих при цьому питань зазвичай не суперечать вимогам законодавства, хоча багато хто з учасників цих відносин не знають про зміст юридичних вимог, якщо і припускають їх наявність.

Головною ланкою правової культури виступає розвинена правова система, що забезпечує гідне місце права в житті суспільства. У правничій науці правова культура, зазвичай, розглядається у статичному стані. Тим часом такий підхід не дозволяє повною мірою розкрити багато граней правової культури. У цьому зв'язку нові можливості розкриває дослідження діалогу правових культур.

Сучасний період розвитку права характеризується розвитком його джерел, а процеси, що відбуваються в даному напрямку вимагають подальшого наукового осмислення та виявлення основних закономірностей. Також, дослідження зарубіжного досвіду розвитку джерел права особливо актуалізується в умовах розвитку України, як правової держави на засадах плюралізму та гуманізму.

Так як право є соціокультурним явищем, зміна основоположних принципів та засад правової картини світу вважається невідворотним явищем, враховуючи глобалізаційні процеси та зміни в науково-технічному прогресі.

Вищезазначене свідчить про актуальність загальнотеоретичного дослідження діалогу правових культур у розрізі законодавчого та прецедентного права.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в науці загальної теорії права представлена праця є першим цілісним дослідженням діалогу правових культур крізь призму взаємодії законодавчого та прецедентного права.

У роботі представлено низку авторських понять, концепцій, ідей та висновків, які характеризуються науковою новизною. Найсуттєвішими серед яких є такі:

визначено концепцію абстрактно-казуїстичної моделі міжкультурної взаємодії законодавчого та прецедентного права як шлях зближення континентальної та загальної правових сімей, взаємозбагачення їх арсеналу, задля гармонізації та універсалізації інструментів та механізмів правового впливу;

обґрунтовано критерій співвідношення права та правової культури за ступенем адаптації соціуму до сприйняття змін, відповідно до якого слід виділяти наступні типи: 1) взаємо-кореспондуючий – активне сприйняття правовою культурою правових новел (характерно для віддиференційованих правових систем); 2) односторонній – низький рівень сприйняття, або відторгнення правовою культурою новаційних змін у праві, перш за все, пов'язаних із інформаційно-комунікативними технологіями (характерно для невіддиференційованих правових систем);

встановлена нетотожність понять «законодавче право» та «статутне право», основною відмінністю між якими є те, що норми законодавчого права розміщуються у законах, юридична композиція яких структурується у відповідності до галузевого поділу (характерно для сім'ї континентального права); норми статутного права розміщуються у законах та статутах, юридична композиція яких структурується без урахування поділу права на галузі (характерно для сім'ї загального права);

наукові уявлення, щодо теоретичної та практико-прикладної значимості порівняльно-правового підходу до наукового пізнання, що визначається наступними факторами: 1) порівняння дає можливість більш чітко виявити сутнісні характеристики правових культур, визначити їх специфічні особливості, властиві їм переваги та недоліки, дослідити

еволюційні процеси, виділити окрему правову культуру, як поодиноке явище в сфері правової типології, множачи знання про неї як про феномен духовної і матеріальної культури суспільства; 2) крім виявлення одиничного, порівняльно-правовий підхід в процесі наукового пізнання взаємодії правових культур допомагає пізнанню й загального; 3) шляхом співвіднесення певної правової культури з іншими правовими культурами можна виявити її місце серед інших культур;

визначення діалогу правових культур, а саме: діалог правових культур – це обумовлений історичними, соціально-економічними факторами процес взаємовпливу, запозичення та адаптації правових цінностей з однієї правової культури в іншу;

наукові уявлення про правову культуру як специфічну складову загальної культури людства, що спирається на накопичені людським суспільством, та такими що знаходяться в постійній динаміці, правові цінності. Визначено, що специфіка цієї динаміки залежить від особливостей розвитку суспільства, на неї впливають і умови, в яких суспільство формувалося, завдання, які стоять перед суспільством, і способи їх вирішення, інструменти правового регулювання (джерела права). Тому, в правовій культурі природним чином синтезується і те, що передається з покоління в покоління, і те, що вимагається черговим етапом у розвитку суспільства.

Проведений в роботі аналіз джерел та літератури дозволяє зробити наступні висновки щодо проблеми діалогу правових культур у розрізі законодавчого та прецедентного права та задач викладених у Вступі:

1. Було з'ясовано теоретико-методологічні основи дослідження суті та умов здійснення взаємодії правових культур. Так, визначено, що найважливішим методологічним правилом в дослідженні правової культури та їх взаємодії є системне, комплексне застосування методів наукового пошуку в їх діалектичній єдності, а методологію системного дослідження правової культури визначає розуміння правової культури як цілісної надскладної, такої що розвивається і саморегульованої системи. В роботі вказується на те, що методологічною основою дослідження діалогу правових культур є сукупність прийомів, способів і пізнавальних установок, які використовуються, в даний час, в процесі наукового пошуку. Вони адаптовані стосовно специфіки досліджуваного об'єкта - правової культури.

2. Здійснено аналіз сучасних підходів до проблеми взаємодії правових культур. Увага акцентується на тому, що сучасна загальнотеоретична юриспруденція виділяє, поряд з правовим регулюванням суспільних відносин (наприклад через закон або судовий прецедент),

можливість правового впливу на свідомість і поведінку суб'єктів права через формування у них загальних уявлень про правові вимоги. Найчастіше, право як таке, сприймається як мірило справедливості, а справедливість досить складне поняття. Наприклад те, що сприймається справедливим для європейця, може бути сприйнято абсолютно протилежним для жителя інших частин світу. Тому правова культура безпосередньо пов'язана зі специфікою уявлень людей про право як про засіб встановлення, охорони та відновлення справедливості.

3. На основі дослідження низки наукової літератури з проблематики дослідження робиться висновок про те, що в сучасному суспільстві значимість правової культури набуває глобального характеру, при цьому нітрохи не применшуючи ролі інших соціальних регуляторів, що функціонують в соціально неоднорідному суспільстві і сприяють створенню оптимальних взаємин між людьми, окремою особистістю і суспільством, суспільством і державою, державою і громадянином.

4. Визнається доречність використання інтегративного підходу для дослідження правової культури, що має цілий ряд переваг по відношенню до інших підходів, так як він усуває однобічність у трактуванні і дає можливість всесторонньо дослідити правову культуру, що знімає гостроту протиріч між підходами. Ґрунтуючись на визнанні плюралізму правових цінностей, зважаючи на їх відносність в залежності від місця і часу, інтегративний підхід дозволяє враховувати соціальну обумовленість правової культури, а отже, її мінливість. При інтегративному підході представляється можливим визнати аксіологічне розуміння правової культури, що дозволяє відносити до культури не всю людську діяльність і її результати, а тільки те, що є благом, певною цінністю для індивідів і їх спільнот, і в силу цього більш чітко відмежувати її від інших близьких і взаємопов'язаних з нею категорій, таких як правова дійсність, правова система, правосвідомість та ін.

5. Осмислено правову акультурацію та рецепцію, виявлена їх роль в процесі діалогу правових культур. Визначено, що хоча поняття «аккультурація» близьке за змістом до поняття «взаємодія», між ними є істотна відмінність. На погляд автора, слід погодитися з тими вченими, які вважають, що взаємодія - це процес взаємного впливу культур, а акультурація - це ще й результат цієї взаємодії. Акультурація в правовій сфері - це об'єктивний процес, властивий будь-якому суспільству, яке може сприймати окремі правові інститути, елементи юридичної техніки, практики правозастосовної діяльності, що вироблені іншими правовими культурами.

6. Підкреслюється, що об'єктивною умовою успіху акультурації є культурна та історико-типологічна сумісність взаємодіючих суспільств.

Варто виділити наступні умови проведення правової акультурації, зокрема, правильну оцінку загального, особливого і одиничного у власній правовій системі, в тому числі історичної та соціокультурної специфіки правової системи, при якій вона буде сприяти прогресивному розвитку і не призведе до різного роду деформацій в її структурі.

Ігнорування культурної самобутності тих чи інших народів, в тому числі особливостей їх правових культур, ускладнює процес культурної взаємодії. Механічне насадження чужих юридико-культурних основ призводить до того, що суспільство і індивіди не можуть адаптуватися до чужорідних елементів, затрудняється процес регулювання суспільних відносин.

7. Вказується на те, що діалог є пошуком підстав загального, здатного з'єднувати різні культури, виступати як спосіб збереження відкритості культурного простору, завдяки чому виникають зв'язки як зі світовою (зовнішній), так і вітчизняною (внутрішній діалог) культурою.

8. Діалог правових культур – це обумовлений історичними, соціально-економічними факторами процес взаємовпливу, запозичення та адаптації правових цінностей з однієї правової культури в іншу.

9. Вбачається за доцільне виділення особливого критерію співвідношення права та правової культури за ступенем адаптації соціуму до сприйняття змін, відповідно до якого слід виділяти наступні типи: 1) взаємокореспондуючий – активне сприйняття правовою культурою правових новел (характерно для віддиференційованих правових систем); 2) односторонній – низький рівень сприйняття, або відторгнення правовою культурою новаційних змін у праві, перш за все, пов'язаних із інформаційно-комунікативними технологіями (характерно для невіддиференційованих правових систем).

10. Досліджено роль внутрішніх та зовнішніх чинників в процесі формування англійського «загального» права. Проаналізовано процес формування англійського «загального права», врахувавши при цьому роль внутрішніх та зовнішніх чинників, через проведення аналогії з видами правової акультурації, а саме: добровільна, вимушена та примусова.

11. В роботі робиться висновок про те, що розвиток абстрактних норм взаємопов'язаний з розвитком норм писаного права. Розвиток позитивного права в країнах з відмінними правовими культурами здійснювався паралельно з процесом формування певного співвідношення абстрактних та казуїстичних правових норм. В сучасному прецедентному та законодавчому праві співвідношення абстрактних та казуїстичних правових норм досягає балансу. В країнах континентальної Європи спостерігається

зростання ролі «вторинних правових норм», розроблених судами («судового права»). В той же час, в країнах «загального права» поряд з казуїстичними правовими нормами посилюються позиції абстрактних правових норм («статутного права»).

12. Вказується на той факт, що правова система Англії, об'єднавши у собі та уніфікувавши місцеві неписані правові джерела, почала вбирати в себе здобутки канонічного та римського права задля врегулювання нових та досі не врегульованих відносин. Можна зробити висновок, що перед початком діалогу з іншими правовими системами та культурами, в правовій системі Англії було забезпечено внутрішній діалог та об'єднання.

Вважаємо, що процес формування англійського загального права проходив шляхом постійного діалогу на який здійснювали вплив, як зовнішні так і внутрішні чинники.

13. Виявлено особливості формування національних правових систем правової сім'ї «загального права». Вказується, що «Загальне право» формувалося шляхом сприйняття одними країнами досвіду інших країн з подібною правовою культурою. Прецедентне право виявилось затребуваним в нових умовах. Воно утвердилось практично у всіх країнах, які перебували під англійським впливом. З іншого боку, вважається, що абсолютна єдність «загального права» негативно позначиться на розвитку національного права країн, що входять до нього, оскільки не буде відображати їх специфіку.

Специфіка «загального права» не в однаковості, а в здатності пристосовуватися до особливостей національного розвитку. Як результат, в правовій сім'ї «загального права» склалися системи джерел англійського права, права США і права країн, що входять до Співдружності. Положення перших двох систем здійснило і продовжує здійснювати ключовий вплив на розвиток «загального права». Що ж стосується країн Співдружності, то вони орієнтуються на англійське право або право США, але поступово їх право набуває національні риси. В результаті право країн «загального права» має як схожі риси, так і національні особливості.

14. Робиться висновок про те, що на сьогоднішній день, спостерігається перехід від статутів, що містять значну кількість деталей до «структурного законодавства» («статутів-рамок»). Подібний рух веде до зближення статуту, в країнах «загального права», з законами, за прикладом країн романо-германського права, де «скелетне законодавство» отримало широкий розвиток і в окремих випадках навіть конституційне закріплення (як, наприклад, у Франції). Поява практики «скелетного законодавства» в країнах «загального права» означає не тільки зростання питомої ваги актів виконавчих органів, а й загострює проблему їх відповідності статутам.

15. Осмислено роль традицій права у збереженні правових цінностей і розвитку правової культури законодавчого права, робиться висновок, що незважаючи на провідне місце закону (нормативно-правового акту) в системі джерел правової культури законодавчого права, звичаєві норми, що засновувались на традиційних правових цінностях відіграли важливу роль в процесі формування і розвитку правових систем, що відносяться до даного типу правової культури.

16. Вказується, що традиції права являють собою специфічну ауру для оптимального функціонування правової культури, кожна сама по собі представляючи певну цінність, що має свою національну специфіку. Тому правові культури різних народів і різних країн не можуть не відрізнятися, в них відображаються етнонаціональні особливості традиційної культури того чи іншого державотворчого народу.

17. Виявлено місце української правової системи в правовій культурі законодавчого права та дослідження ролі судового прецеденту в українській правовій культурі. Доводиться, що на сучасному етапі розвитку суспільства проблема збереження національної правової традиції, національної самобутності стикається з викликами, обумовленими епохою глобалізації. Для подальшого розвитку сучасного українського суспільства необхідність збереження національних правових традицій повинна поєднуватися з проблемами, пов'язаними з залученням України до європейських інтеграційних процесів. Ця обставина набуває особливого значення для ефективного функціонування національної правової системи України, яка з одного боку, заснована на правових традиціях українського народу, а з іншого, враховує процеси, що відбуваються у сучасному світі

18. Робиться висновок про те, що на сучасному етапі розвитку української правової системи ми можемо спостерігати певне посилення ролі судових прецедентів. В свою чергу, прихильники посилення ролі судових прецедентів в українській правовій культурі зауважують на поступовості його запровадження та посилення ролі серед інших джерел права. Так, на практиці в українській правовій системі судовий прецедент проваджується не в якості самостійного джерела права, як то в класичних правових системах прецедентної правової культури, а як «допоміжне» джерело права, що використовується в процесі застосування нормативно-правового акту судами, заповнення у його системі прогалин та приведення у відповідність практики розгляду спорів з окремих категорій.

По закінченню доповіді Русавської О.О. присутніми були поставлені такі **запитання:**

К.ю.н., доцент Чувакова Г.М.: Враховуючи об'єкт (процес взаємовпливу правових культур виражений у формі діалогу) та предмет (діалог правових культур у розрізі законодавчого та прецедентного права) охарактеризуйте значимість порівняльно-правового підходу до наукового пізнання взаємодії правових культур.

Русавська О.О. відповіла. На нашу думку, теоретична і практико-прикладна значимість порівняльно-правового підходу до наукового пізнання взаємодії правових культур визначається наступними факторами:

Порівняння дає можливість більш чітко виявити сутнісні характеристики правових культур, визначити їх специфічні особливості, властиві їм переваги та недоліки, дослідити еволюційні процеси, виділити окрему правову культуру, як поодиноке явище в сфері правової типології, множачи знання про неї як про феномен духовної і матеріальної культури суспільства. Порівняльно-правове дослідження взаємодії правових культур надало змогу виявити в їх розвитку індивідуальне, найбільш яскраве і самобутнє, сприятиме виявленню їх своєрідності.

Крім виявлення одиничного, порівняльно-правовий підхід в процесі наукового пізнання взаємодії правових культур допомагає пізнанню й загального. Шляхом співвіднесення певної правової культури з іншими правовими культурами можна виявити її місце серед інших культур. Також, за допомогою зазначеного методу виявляються шляхи зближення правових культур, їх зв'язки, залежності, взаємовпливи одна на одну.

Порівняльно-правовий підхід до пізнання сутності правової культури та дослідження їх взаємодії відіграє важливу роль в правотворчій діяльності, допомагає вирішенню ряду практичних завдань їх подальшого вдосконалення та розвитку.

К.ю.н., доцент Чувакова Г.М.: В роботі, поняття «правова культура» розглядається і діалектичній єдності з іншими складовими культури та правового регулювання, що здійснюють вплив на свідомість і поведінку людей. Чим обумовлюється дана специфіка дослідження поняття «правова культура» ?

Русавська О.О. відповіла. Функціональна залежність сучасної правової культури від загального стану інших складових культури (моральної, релігійної, етичної тощо) не викликає сумнівів. Без урахування інших складових культури важко досягнути шанобливого ставлення людей до законів, судових прецедентів та інших джерел права, виявити основні причини явищ, що суперечать загальноприйнятим уявленням, і способи боротьби з ними (правовий нігілізм, корупція, злочинність, міжнаціональні конфлікти тощо). Цим визначається необхідність розгляду поняття «правова

культура» в діалектичній єдності з іншими складовими культури та правового регулювання, що здійснюють вплив на свідомість і поведінку людей.

Правова культура, перш за все, нерозривно пов'язана з правом як регулятором суспільних відносин, що заснований на правових нормах і спирається на право як систему загальнообов'язкових правил поведінки людей, вироблених суспільством. Правова культура заснована на праві і тісно пов'язана з основними принципами і тенденціями подальшого розвитку права.

К.ю.н. Антошина І.В.: Відповідно до авторської позиції, що була викладена в дисертаційному дослідженні, як співвідносяться поняття «аккультурація» та «взаємодія правових культур»? Чи тотожні дані поняття, або ж навпаки відмінні? Обґрунтуйте свою позицію.

Русавська О.О. відповіла. У другій половині ХХ ст. в наукових дослідженнях широко використовується поняття аккультурації, як процесу взаємодії культур, в ході якого вони змінюються, засвоюють нові елементи, утворюють в результаті змішування різних культурних традицій новий культурний синтез.

Правова аккультурація визначається через категорію прогресу і результату взаємодії різних культурно-правових систем. Обсяг терміну залежить від форм взаємодії (добровільної, вимушеної, примусової) і результату правового впливу (ефективна і неефективна аккультурація).

Хоча поняття «аккультурація» близьке за змістом до поняття «взаємодія правових культур», між ними є істотна відмінність. На наш погляд, слід погодитися з тими вченими, які вважають, що взаємодія - це процес взаємного впливу культур, а аккультурація - це ще й результат цієї взаємодії.

Аккультурація в правовій сфері - це об'єктивний процес, властивий будь-якому суспільству, яке може сприймати окремі правові інститути, елементи юридичної техніки, практики правозастосовної діяльності, що вироблені іншими правовими культурами.

Також слід зазначити, що юридична аккультурація обумовлена і суб'єктивними причинами, до яких відносяться дії суб'єктів політичної влади, які проявляють певну політичну волю.

К.ю.н. Антошина І.В.: Чим обумовлюється встановлення природи взаємовпливу правових культур законодавчого та прецедентного права, яка використовувалась під час дослідження проблеми діалогу вищезазначених правових культур?

Русавська О.О. відповіла. У сучасній культурології широкого поширення набула концепція діалогізму (Е. Уолл), заснована на ситуаціях, в яких неможливо постійне переважання одного дискурсу над іншим.

Діалог є пошуком підстав загального, здатного з'єднувати різні культури, виступати як спосіб збереження відкритості культурного простору, завдяки чому виникають зв'язки як зі світовою (зовнішній), так і вітчизняною (внутрішній діалог) культурою.

Дослідження правових аспектів міжкультурної взаємодії дозволяє виявити, що правові системи різних держав знаходяться в постійному «культурному діалозі». Правова культура конкретного суспільства збагачується за рахунок фрагментів інших правових культур.

Відтак, встановлення природи взаємовпливу правових культур законодавчого та прецедентного права у сучасний період, було проведено із урахуванням активної взаємодії зазначених культур та засновано на дослідженні особливостей організації та здійснення юридичної діяльності та окремого виділення соціальної ситуації, що має правову природу.

К.ю.н., доцент Скуріхін С.М.: В підрозділі 1.3 ви даєте визначення та пояснення акультурації, а щодо рецепції взагалі нічого не сказано. Як ви розумієте рецепцію, як рецепція співвідноситься з акультурацією? Скажіть будь ласка вашу позицію, як ви рахуєте Україна відноситься до системи віддиференційованого права чи невіддиференційованого права?

Русавська О.О. відповіла. Співвідношення рецепції та акультурації, поняття рецепції воно більш ширше це більш запозичення чужих історичних, соціологічних норм. Поняття акультурації це тривалий контакт культурно-правових систем різних соціумів, які використовують, в залежності від історичних умов, різноманітні методи і способи впливу, необхідним результатом якого є зміна первинних структур культури контактуючих соціумів і формування єдиного правового простору.

Вбачається за доцільне виділення особливого критерію співвідношення права та правової культури за ступенем адаптації соціуму до сприйняття змін, відповідно до якого слід виділяти наступні типи: 1) взаємо-кореспондуючий – активне сприйняття правовою культурою правових новел (характерно для віддиференційованих правових систем); 2) односторонній – низький рівень сприйняття, або відторгнення правовою культурою новачійних змін у праві, перш за все, пов'язаних із інформаційно-комунікативними технологіями (характерно для невіддиференційованих правових систем).

Ст. викладач Ковбасюк С.В.: В дисертаційному дослідженні Ви вказуєте на те, що правова культура України є певним симбіозом елементів

окремих типів правових традицій та правових культур. Чим обумовлюється дане положення?

Русавська О.О. відповіла. Так, дійсно аналізуючи правову культуру в рамках правової системи України та її місце в правовій культурі законодавчого права необхідно констатувати той факт, що вона є симбіозом елементів окремих типів правових традицій та правових культур. Це пояснюється тією обставиною, що не можна однозначно визначити місце правової системи України на правовій карті світу, внаслідок того, що правові традиції українського народу мають різне цивілізаційне походження. Історично вони склалися, з одного боку, під впливом західно-візантійської правової культури, а з іншого – євразійської, що відображає різні етапи розвитку українського суспільства.

Досліджуючи місце української правової системи в правовій культурі законодавчого права слід пам'ятати про те, що геокультурний профіль правової системи зазнавав на собі відчутних впливів із-зовні протягом декількох тисячоліть, оскільки українська земля входила до активних зон історико-культурних явищ і процесів. Ці впливи високого інтелектуального і духовного напруження були досить відчутними не лише у сфері релігії та церкви, а й у сфері права.

К.ю.н., доцент Серебро М.В.: Охарактеризуйте, яким чином співвідноситься «судовий прецедент» та «статут» в правових системах прецедентного права.

Русавська О.О. відповіла. Вважаємо, що ніщо так не обумовлює специфіку положення статуту в «загальному праві», як його взаємодія з судовим прецедентом. По суті, розвиток джерел права являє собою конкуренцію статуту і судового прецеденту за верховенство в системі джерел права. Форми взаємодії статуту і прецеденту постійно видозмінювалися і трансформувалися в міру становлення статуту як джерела права та збільшення його питомої ваги.

Основи англійського права були закладені саме судовими прецедентами, створеними судами загального права і справедливості. Століттями, накопичена судова практика виділяла рішення, що визначають основні положення права. Те, що спочатку загальні положення англійського права, принципи і норми містилися в судових прецедентах, є його характерною особливістю і в значній мірі обумовлює специфіку положення статуту. В інших країнах «загального права» статuti розвивалися одночасно з судовими прецедентами і не було періоду, коли прецедентне право в такій мірі передувало статутному.

Безперечно, прецедентне право вплинуло на особливості розвитку статуту. Акти парламенту підбудовувалися під судову практику, засновувалась на принципах, встановлених прецедентним правом, в статутах використовувався категоріальний апарат, розроблений прецедентним правом. Все це лягло в основу процесу правового континуїтету.

Д.ю.н., професор, завідувач кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Крижановський А.Ф.: В роботі вказується на той факт, що в правовій системі «загального права» було забезпечено внутрішній діалог та об'єднання. Коротко деталізуйте, будь-ласка, яким саме чином це було здійснено?

Русавська О.О. відповіла. Історично, англійське право спочатку представляло собою неписане право (*lex non scripta*), велика частка якого збереглась і сьогодні в правовій системі Англії. Проте його зміст дещо змінився. Одночасно з формуванням системи формалізованих писаних джерел правової системи Англії, здійснювався процес збирання та осмислення місцевих неписаних джерел права. Правові норми, що застосовувались на певній місцевості уніфікувались та включались до загального права Англії. Здійснювався процес діалогу правових субкультур, в яких домінували, інколи, різні цінності, в територіально обмежених місцевих соціальних формуваннях з одночасним їх уніфікуванням задля врегулювання більш широкого кола відносин на території всієї країни.

Діалог місцевих субкультур та об'єднання правової системи Англії здійснювалось не лише державними органами, а й на доктринальному рівні. Активна участь доктринальної думки в процесі об'єднання права Англії посприяла сприйняттю загального права населенням та практикуючими юристами.

Отже, правова система Англії, об'єднавши у собі та уніфікувавши місцеві неписані правові джерела, почала вбирати в себе здобутки канонічного та римського права задля врегулювання нових та досі не врегульованих відносин, що проходило в формі добровільної акультурації. Можна зробити висновок, що перед початком діалогу з іншими правовими системами та культурами, в правовій системі Англії було забезпечено внутрішній діалог та об'єднання.

Після відповідей на запитання було озвучено висновок наукового керівника – **доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, професора кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» - Дудченко Валентини Віталіївни.**

Надзвичайно активний розвиток порівняльно-правових досліджень у сучасному світі, незалежно чи вони вважаються приналежними до науки порівняльного правознавства, чи розглядаються у межах інших наук, їх роль у сучасних процесах правової глобалізації, взаємодії правових систем пізнанні права і тенденцій його розвитку актуалізують звернення до осмислення продукованої ними сукупності порівняльно-правового знання та їх теоретичних засад.

У контексті вищевикладеного тема дисертації Русавської О.О. є надзвичайно актуальною. Структура дисертації є стрункою та логічною, відображає послідовне розкриття авторкою своєї проблематики. Досліджений розгляд методології дослідження цікавий насамперед вибудовою пізнавальних засобів, пов'язуючих філософії компаративізму з соціологічно-позитивістським праворозумінням, а також моделлю поєднання порівняльно-правових і проблемно-тематичного методологічних прийомів.

До найбільш важливих здобутків даної роботи слід віднести наступне. Так, уперше визначено концепцію абстрактно-казуїстичної моделі міжкультурної взаємодії законодавчого та прецедентного права як шлях зближення континентальної та загальної правових сімей, взаємозбагачення їх арсеналу, задля гармонізації та універсалізації інструментів та механізмів правового впливу. До безумовного позитиву слід віднести обґрунтування критерій співвідношення права та правової культури за ступенем адаптації соціуму до сприйняття змін, відповідно до якого слід виділяти наступні типи: 1) взаємо-кореспондуючий – активне сприйняття правовою культурою правових новел (характерно для віддиференційованих правових систем); 2) односторонній – низький рівень сприйняття, або відторгнення правовою культурою новаційних змін у праві, перш за все, пов'язаних із інформаційно-комунікативними технологіями (характерно для невіддиференційованих правових систем).

Авторкою встановлено нетотожність понять «законодавче право» та «статутне право», основною відмінністю між якими є те, що норми законодавчого права розміщуються у законах, юридична композиція яких структурується у відповідності до галузевого поділу (характерно для сім'ї континентального права); норми статутного права розміщуються у законах та статутах, юридична композиція яких структурується без урахування поділу права на галузі (характерно для сім'ї загального права).

Заслугує на увагу й здійснене авторкою визначення діалогу правових культур, теоретичні підходи до аналізу процесу формування англійського загального права із урахуванням ролі внутрішніх та зовнішніх чинників, які забезпечували внутрішній діалог та об'єднання правової системи. Інтерес

викликають викладені в роботі наукові теорії про правову культуру. Безумовної підтримки заслуговує дослідження авторкою ролі традицій права у збереженні правових цінностей і розвитку правової культури законодавчого права.

Слід відзначити, що робота має значне практичне значення. Так, основні положення та висновки роботи можуть бути використані у науково-дослідній роботі – для подальших розвідок у сучасній теорії права та правової культури, в правотворчій та правозастосовній сферах, в освітянській діяльності.

У процесі написання авторкою проаналізовано значне коло як нормативних джерел, так і наукових публікацій.

Основні положення дисертації викладено у 3 наукових публікаціях, з яких 1 стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу.

Таким чином, дисертація Русавської Оксани Олексіївни на тему «Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», є оригінальним, самостійним, цікавим науковим дослідженням складної проблеми, яка представляє як теоретичний, так і практичний інтерес, відповідає вимогам, встановленим Порядком проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167, може бути рекомендована до захисту на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», а її авторка заслуговує, на основі захисту, присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий і культурний вимір» на 2016-2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842), а також плану науково-дослідницької роботи кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» «Наступність та оновлення як тенденція розвитку держави і права сучасної України» на 2016-2020 рр. та комплексної цільової теми «Правовий вимір цілісності та децентралізації української держави в умовах євроінтеграції».

Теоретичну основу дослідження становлять роботи вітчизняних (С.М. Скуріхін, С.Р. Станік, В.В. Дудченко, Х.Н. Бехруз, М.І. Козюбра, Ю.М. Оборотов, К.М. Вітман, А.Ф. Крижановський, С.Д. Гусарев,

Н.Д. Слотвінська, Ю.О. Тихомиров) та закордонних вчених (Р. Давид, К. Жоффре-Спінозі, К. Цвайгерт, Х. Кьотц, Ж.-Ж. Русо, В. Блекстон, І. Кант, А. Кіральфі, Г.Ф. Пухта, Ф.К. Савіньї, К. Осаке) та інші.

Використана автором структурна побудова дисертації видається достатньо обґрунтованою і логічною. Дисертаційна робота відзначається системним підходом до аналізу предмету дослідження. Структурно дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Структура роботи повністю відповідає завданням дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі проблеми та вирішити завдання, поставлені дисертантом при написанні роботи.

Перший розділ роботи присвячено аналізу теоретико-методологічній основі дослідження взаємодії правових культур. Розглянуто еволюцію та характеристику сучасного стану знань про правову культуру, правову акультурацію та рецепцію права та їх роль в процесі діалогу правових культур.

В тексті другого розділу осмислюються прецедент не право як особлива форма існування права. В рамках цього розділу досліджується місце та роль внутрішніх та зовнішніх чинників в процесі формування англійського «загального права». Також розглядається особливість формування національних правових систем правової сім'ї «загального права» та підвищення ролі нормативно-правових актів та міжнародно-правових норм в праві держав «загального права».

Третій розділ дисертаційної роботи присвячено традиції та розвитку правової культури законодавчого права. Розкривається роль традицій права у збереженні правових цінностей і розвитку правової культури законодавчого права, а також місце української системи в правовій культурі законодавчого права.

Дисертація є завершеною працею, оформленою відповідно до встановлених вимог. Результати проведених автором досліджень та отриманим нові науково-обґрунтовані результати у сукупності розв'язують конкретні наукові завдання, що мають істотне значення для розвитку науки загальнотеоретичної юриспруденції.

Основні наукові результати дисертаційного дослідження Русавської О.О. пройшли належну апробацію шляхом оприлюднення його положень у фахових вітчизняних та зарубіжних виданнях, у виступах та доповідях на наукових та науково-практичних конференціях.

Зміст свідчить, що дисертаційне дослідження Русавської О.О. виконано на належному рівні і має істотну наукову новизну. Здобувачем самостійно опрацьовано значну кількість джерел монографічного,

нормативно-правового характеру, робота містить цікаві й вагомі висновки та нові пропозиції.

Дослідження ґрунтується на виваженій самостійній роботі над темою дисертації, ідеї та розробки, що належать співавторам у дисертації Русавської О.О. не використовувались, ступінь особистого внеску автора відображена у вступі до дисертації належним чином.

Русавська О.О. повністю виконала індивідуальний план наукової роботи та індивідуальний навчальний план. У процесі її роботи з підготовки дисертації та виконання індивідуального плану наукової роботи та індивідуального навчального плану Русавська О.О. проявила себе як ініціативна, старанна, наполеглива, сумлінна та вдумлива дослідниця. Індивідуальний план виконала своєчасно та на належному рівні, має високі оцінки.

Таким чином, дисертація Русавської Оксани Олексіївни на тему «Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», є оригінальним, самостійним, цікавим науковим дослідженням складної проблеми, яка представляє як теоретичний, так і практичний інтерес, відповідає вимогам, встановленим Порядком проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167, може бути рекомендована до захисту на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», а її автор заслуговує, на основі захисту, присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

В обговоренні дисертаційного дослідження взяли участь:

К.ю.н., доцент Скуріхін С.М.: надав високу оцінку дисертації, кількості та характеру досліджених у ній питань, вдалості і значущості для науки висновків, виваженості пропозиції. Відзначив, що дисертантка здійснила ретельне вивчення питання про традиції та розвиток правової культури законодавчого права. Вказав, що дисертація Русавської Оксани Олексіївни на тему «Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», може бути рекомендована до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді.

К.ю.н., доцент Чувакова Г.М.: відмітила високий науковий рівень дослідження, його актуальність та повноту зроблених висновків. Визначила дискусійні моменти, зокрема щодо співвідношення понять «аккультурація» та «взаємодія правових культур». Проте, зазначила, що ці зауваження не

впливають на високу оцінку дослідження. Вказала, що дисертація Русавської Оксани Олексіївни на тему «Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», може бути рекомендована до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді.

К.ю.н. Антошина І.В.: у своєму виступі підтримала попередніх доповідачів, акцентувала увагу на глибокому змісті авторських визначень і висновків. Відзначила, що дисертаційне дослідження є теоретично і практично значущим. Підкреслила, що в процесі доповіді головних положень дисертаційного дослідження, а також під час відповідей на запитання членів кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія», Русавська О.О. продемонструвала опрацювання значної кількості джерел, на підставі яких була підготовлена дисертаційна робота, вміння узагальнювати, аналізувати, формулювати власні висновки.

У підсумку, дисертація Русавської Оксани Олексіївни на тему «Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право» відповідає вимогам, які висуваються до дисертації та може бути рекомендована до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 081 «Право».

Д.ю.н., професор, завідувач кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Крижановський А.Ф.: зазначив, як зацікавила дана робота всіх співробітників кафедри. Вказав на те, що такі дисертації є дуже важливими для продовження певного дискурсу, який сьогодні ми спостерігаємо. Ми бачимо як право розширює свою сферу, а дисертаційне дослідження Русавської О.О. цьому є прекрасним доказом. Звичайно, ця робота є дуже цікавою, через те, що Русавська О.О. накопичила величезний матеріал, що забезпечить активне впровадження дисертаційного дослідження у навчальну та наукову діяльність, що характеризує роботу як актуальне та затребуване наукове дослідження.

У підсумку, зазначив, що дисертація Русавської О.О. подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» на тему «Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право» є цілісним та актуальним науковим дослідженням та може бути рекомендована до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді.

Після цього, слово було надано **рецензентам** наукової праці доктору юридичних наук, професору Х.Н. Бехрузу та кандидату юридичних наук, доценту М.Ю. Рязанову:

Доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії держави і права Х.Н. Бехруз відзначив високий науковий рівень дисертаційного дослідження О.О. Русавської.

Детальний аналіз дисертаційного дослідження О.О. Русавської на тему «Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право» дозволяє сформувати наступні узагальнені висновки щодо актуальності обраної теми, ступеня обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, наукової новизни й повноти викладу результатів у опублікованих працях авторки, практичного значення результатів дослідження, дискусійних положень та зауважень до дисертації.

Сучасний етап розвитку суспільства відбувається під впливом глобалізації, яка охоплює майже всі сфери суспільного життя: політичну, соціально-економічну, культурну, правову.

Глобалізаційні процеси серйозно впливають і на таку важливу сферу суспільного життя, як правова культура, яка існує в рамках різних цивілізацій. Розширюються культурні контакти між людьми, які є носіями різних цивілізаційних цінностей, що активізує ціннісний обмін між ними та підтримує процес взаємного впливу правових культур.

Виникають запитання, які вимагають відповіді: Чи існують цінності, які можна охарактеризувати як універсальні, загальнолюдські? Чи правильним є твердження, що кожна цивілізація формує свою унікальну і неповторну систему цінностей? Чи, можливо, істинними є обидва твердження? Наскільки нездоланними є перешкоди, створювані відмінностями в системах цінностей, і чи можливо знаходження для них спільного знаменника, що дозволяє створити рамки для безконфліктного співіснування і побудови рівноправного діалогу різних правових культур?

Ці та наведені у вступі до роботи автором аргументи переконують в актуальності та затребуваності дисертаційного дослідження, предметом якого обрано діалог правових культур законодавчого та прецедентного права. Так, автором було проведено комплексне системне дослідження за обраною темою, в результаті якого було отримано важливі для наук загальнотеоретичної юриспруденції та порівняльного правознавства наукові положення, висновки та рекомендації. О.О. Русавська не тільки довела потребу науки та практики у компаративістському погляді на розвиток правових культур законодавчого та прецедентного права, але й поставила низку нових питань, вирішення яких буде вагомим внеском у розвиток загальнотеоретичної юриспруденції.

Праця О.О. Русавської є комплексним, повним та обґрунтованим науковим дослідженням, яке присвячено загальнотеоретичному та порівняльно-правовому дослідженню діалогу правових культур в розрізі законодавчого та

прецедентного права. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, підтверджується широкою джерельною базою проведеного дослідження – містить 210 джерел, значна кількість з яких є іншомовними. Авторка використовує у дисертаційному дослідженні різноманітні прийоми наукового аналізу, а також демонструє достатню апробацію отриманих результатів своїх наукових розвідок.

Загалом положення дисертаційного дослідження, що виносяться на захист, мають значну наукову та практичну цінність, містять елементи новизни, свідчать про наукову зрілість і є неабияким внеском у теорію та практику дослідження проблеми діалогу правових культур.

Необхідно відзначити класичну структуру дисертаційного дослідження, що складається зі вступу, трьох розділів, до складу яких входить дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 8 наукових праць, з яких 2 – у фахових виданнях України, 1 – у міжнародному фаховому науковому видання, 5 – у тезах на науково-практичних конференціях, які повною мірою відображають наукові положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження.

Хоча загальна оцінка роботи є позитивною, в той же час слід зазначити, що окремі положення дисертаційної роботи мають дискусійний характер.

1. Дисертаційна робота Русавської О.О. присвячена важливій та цікавій проблемі – діалогу правових культур законодавчого та прецедентного права. Так, в роботі присвячено окремий підрозділ дослідженню правової акультурації та рецепції, їх ролі в процесі діалогу правових культур. В той же час, в рамках даного підрозділу, як і в рамках всієї роботи, увага переважно була сконцентрована на понятті «аккультурація», що звісно може мати місце, проте відчувається певна прогалина в дослідженні поняття «рецепція права».

2. Аналізуючи дисертаційне дослідження підготовлене дисертанткою виникає питання, як співвідносяться поняття «правова система» та «правова культура». Незважаючи на те, що в роботі автором неодноразово використовуються дані поняття, все ж таки не вистачає ясності з питання чи правова система суспільства включає в себе правову культуру? Або ж навпаки, правова система є складовою частиною правової культури?

3. Варто відзначити відповідальне ставлення дисертантки до підбору методологічних засад та інструментів дослідження. Так, даному питанню було приділено окремий підрозділ роботи (1.1.), що безперечно варто вітати. В той же час, дисертаційне дослідження безумовно виграло, якби авторкою було опрацьовано інформаційно-семіотичний підхід до розуміння правової культури, особливо в аспекті взаємовпливу правових культур.

Висловлені зауваження носять уточнюючий характер і не знижують позитивної оцінки дисертаційної роботи, а дисертаційне дослідження Русавської Оксани Олексіївни «Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право» є завершеним та самостійним дослідженням, присвяченим актуальним проблемам загальнотеоретичної юриспруденції. Сформульовані авторкою висновки і рекомендації є достатньо аргументованими, характеризуються науковою новизною і мають теоретичне й практичне значення. Положення і висновки дисертації належним чином висвітлені у публікаціях авторки та апробовані під час її участі у науково-практичних конференціях та під час навчального процесу. З наведеного вище можна зробити загальний висновок про те, що дисертація Русавської О.О. за своїм науковим рівнем, одержаними результатами дослідження та пропозиціями відповідає вимогам, що висувається до наукових робіт такого рівня та може бути рекомендована для попереднього розгляду і захисту перед спеціалізованою вченою радою на здобуття ступеня доктора філософії.

Кандидат юридичних наук, доцент М.Ю. Рязанов у цілому відмітив високий науковий рівень дисертаційного дослідження, виконаного на актуальну тему.

До набуття Україною незалежності, у визначенні поняття правової культури, увага акцентувалася на суб'єктивно-психологічних характеристиках: знання особистістю законодавства, усвідомлення змісту і спрямованості законів та підзаконних актів, формування поваги до них. При цьому мало враховувались тенденції в теорії правової культури, стосовно її здатності акумулювати в собі основні якості створених протягом усього життя суспільства загальнолюдських цінностей, висуваючи на перший план право як засіб забезпечення справедливості, сприяючи цим самим створенню можливості об'єктивного розуміння змісту, ролі і значення права в житті людей.

Авторка, в своєму дослідженні, слушно зауважує, що на сучасний стан розвитку правової культури впливають два домінуючих процеси структуривання світового соціального, політичного, економічного, культурного та інших сфер буття, що на перший погляд суперечать один одному – глобалізація та регіоналізація.

Роблячи акцент на вивченні плюралістичного підходу до формування культури, авторка точно визначає, що плюралістичний образ культури нового часу на відміну від раціоналістичного і біологічного заперечує завершеність культури, стверджує її відкритість для нового.

Цей висновок є актуальним при дослідженні феномену діалогу правових культур, оскільки він виводить розвиток та трансформацію

правової культури з під впливу тільки національної правової традиції, а спонукає на розгляд новації як способу її оновлення. В даному контексті авторка пише, що «взаємодія правових культур є невід'ємним фактом розвитку держави і права. Національна правова культура в «чистому вигляді» практично ніде не існує. На формування і розвиток правової культури з кожним десятиліттям все більший вплив здійснюють зовнішні та міжнародні чинники».

Тому, авторка доречно пише про важливість і актуальність вивчення правової акультурації, як процесу і результату взаємовпливу різних культур, при якому всі або частину представників однієї культури (реципієнти) переймають норми, цінності і традиції іншої (у культури-донора). Зокрема національні меншини (реципієнти) можуть повністю відкидати цінності домінуючої культури (донор), повністю приймати їх, або підходити до них селективно (вибірково).

Заслуговує на увагу те, що авторка звернула увагу не тільки на позитивний результат діалогу правових культур, а й на його негативний результат. У третьому розділі, авторка пише, що активне рецепіювання чужорідних правових інститутів, які не пройшли процесу правової асиміляції призводить до негативної правової акультурації, що приводить до деформації правової культури, створює напругу в правовій сфері та ускладнює правовий розвиток.

Авторкою виявлено особливе місце української правової системи в правовій культурі законодавчого права та дослідження ролі судового прецеденту в українській правовій культурі. В дисертаційному дослідженні доведено, що на сучасному етапі розвитку суспільства проблема збереження національної самобутності стикається з викликами, обумовленими епохою глобалізації. Отже, для подальшого розвитку сучасного українського суспільства необхідність збереження національних правових традицій повинна поєднуватися з проблемами, пов'язаними з залученням України до європейських інтеграційних процесів. Ця обставина набуває особливого значення для ефективного функціонування національної правової системи України.

Попри високий ступінь вірогідності та наукової обґрунтованості результатів виконаного дослідження, яке забезпечено використанням комплексу принципів наукового пізнання, методологічних підходів, низки загальнонаукових та спеціальних методів, дана робота не позбавлена і окремих дискусійних зауважень:

1. У підрозділі 1.3. роботи, авторкою виокремлюється правова спадщина як вид акультурації. Проте, правова спадщина є невід'ємною

системою національної правової системи, може виявлятися у менталітеті, правовому досвіді, правових артефактах, в той час як авторка віднесла правову спадщину лише до процесу взаємодії різних культур, в ході якого вони змінюються.

2. В процесі дослідження діалогу правових культур, взаємовпливі різnorідних правових явищ один на одного, авторка виходить на питання щодо формування нових образів, символів, норм і правил поведінки, нових форм діяльності, спрямованих на зміну умов життя людей, формування нового типу мислення або сприйняття світу номінуючи даний процес подекуди інновацією, подекуди новацією. Враховуючи різний об'єм даних понять, авторці доцільно розмежувати їх, виокремивши можливі інноваційні чи новаційні прояви взаємовпливу законодавчої та прецедентної правових систем у національній правовій культурі України.

Не зважаючи на окремі дискусійні положення, які не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, слід констатувати наукову новизну та важливість отриманих висновків дисертації Русавської О.О. на тему «Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право». Дисертаційне дослідження є завершеною працею, в якій отримані нові науково-обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують комплексне наукове завдання. Дисертаційне дослідження може бути рекомендована до разової спеціалізованої вченої ради для попереднього розгляду і захисту на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право».

УХВАЛИЛИ:

Затвердити такий висновок щодо дисертації Русавської О.О.

ВИСНОВОК

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення дисертації Русавської Оксани Олексіївни на тему «Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право», поданої на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Робота виконана на кафедрі загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія».

Тема дисертації схвалена та затверджена рішенням Вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 3 від 22 жовтня 2018 року).

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор Дудченко В.В.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Як результат науково-технічних досягнень ХХІ століття, людство опинилося на перехідному етапі до нової цивілізації, що характеризується ускладненням та урізноманітненням суспільних відносин. Особливого значення, в даному контексті, набуває готовність людей сприймати установки соціальних (культурних, ментальних) регуляторів, що сприяють вибору правомірних моделей поведінки. При цьому, право було і залишається основною затребуваною і державою, і суспільством регулятивною системою.

Зазвичай, правосвідомість і правова культура сприймаються як передумова позитивного права. Правова культура, особливо в суспільствах перехідного характеру, повинна передувати і сприяти формуванню позитивного права. Велике значення при цьому набуває врахування в позитивному праві різноманіття мотивів поведінки людей. Як показують соціологічні дослідження і світова практика, у більшості випадків, відносини між людьми регулюються не тільки нормами права. Способи вирішення виникаючих при цьому питань зазвичай не суперечать вимогам законодавства, хоча багато хто з учасників цих відносин не знають про зміст юридичних вимог, якщо і припускають їх наявність.

Правовідносини ґрунтуються на нормах юридичного права, учасники яких володіють суб'єктивними правами і несуть юридичні обов'язки, та повинні знати їх. Але рідко якому суспільству вдається домогтися такого стану правової грамотності населення, проте люди вибирають правомірну форму поведінки, підкоряються правовим вимогам. Протилежне твердження не відповідало б дійсності, тому що в суспільстві завжди більше людей з правомірною поведінкою, інакше б норма права змінювалась під натиском суспільства. Це доводить наявність системи цінностей і мотивацій, що сприяє оптимальному режиму суспільних відносин.

На сучасному етапі розвитку загальнотеоретичної юриспруденції, право як поняття визнається ширшим за правила поведінки, що містяться в законах, і не завжди відповідає за змістом та сутністю вимогам закону, а отже правова культура - не тільки те, що формується під впливом норм позитивного права. Правила поведінки, закріплені правом, функціонують у тісній взаємодії з іншими соціальними регуляторами (мораль, релігія, етика тощо). Характер взаємин різних систем регулювання, що мають свої особливості, дуже складний. Але всі разом вони утворюють ще більш значну цінність, яка потребує не менше ретельного дослідження.

Головною ланкою правової культури виступає розвинена правова система, що забезпечує гідне місце права в житті суспільства. У правничій науці правова культура, зазвичай, розглядається у статичному стані. Тим

часом такий підхід не дозволяє повною мірою розкрити багато граней правової культури. У цьому зв'язку нові можливості розкриває дослідження діалогу правових культур.

Сучасний період розвитку права характеризується розвитком його джерел, а процеси, що відбуваються в даному напрямку вимагають подальшого наукового осмислення та виявлення основних закономірностей. Також, дослідження зарубіжного досвіду розвитку джерел права особливо актуалізується в умовах розвитку України, як правової держави на засадах плюралізму та гуманізму.

Так як право є соціокультурним явищем, зміна основоположних принципів та засад правової картини світу вважається невідворотним явищем, враховуючи глобалізаційні процеси та зміни в науково-технічному прогресі.

Вищезазначене свідчить про актуальність загальнотеоретичного дослідження діалогу правових культур у розрізі законодавчого та прецедентного права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий і культурний вимір» на 2016-2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842), а також плану науково-дослідницької роботи кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» «Наступність та оновлення як тенденція розвитку держави і права сучасної України» на 2016-2020 рр. та комплексної цільової теми «Правовий вимір цілісності та децентралізації української держави в умовах євроінтеграції».

Мета і завдання дослідження. Відповідно до встановленого об'єкта (процес взаємовпливу правових культур виражений у формі діалогу) і предмета дисертації (діалог правових культур у розрізі законодавчого та прецедентного права), її метою є дослідження проблеми діалогу правових культур крізь призму законодавчого та прецедентного права.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- з'ясування теоретико-методологічних основ дослідження суті та умов здійснення взаємодії правових культур;
- аналіз сучасних підходів до проблеми взаємодії правових культур;
- здійснення характеристики сучасного стану знань про правову культуру;

- осмислення правової акультурації та рецепції, виявлення їх ролі в процесі діалогу правових культур;
- дослідження ролі внутрішніх та зовнішніх чинників в процесі формування англійського «загального» права;
- виявлення особливостей формування національних правових систем правової сім'ї «загального права»;
- дослідження підвищення ролі нормативно-правових актів та міжнародно-правових норм в праві держав «загального права»;
- осмислення ролі традицій права у збереженні правових цінностей і розвитку правової культури законодавчого права;
- виявлення місця української правової системи в правовій культурі законодавчого права та дослідження ролі судового прецеденту в українській правовій культурі.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система науково-теоретичних підходів та методів, що визначає основні вимоги до сучасних наукових теорій, а також до суті, структури та сфери застосування різних методів пізнання. В ході дослідження використовувався комплекс методів, що поєднував в собі сукупність загально-наукових та спеціально-юридичних методів наукового пошуку, кожен з яких дає можливість аналізу різних сфер досліджуваного об'єкта і предмета дисертації.

Методологічну основу наукової праці становлять загальні принципи наукового пізнання, підходи і методи, які традиційно відносяться до методологічного апарату гуманітарних наук та поширені в теоретико-правових дослідженнях. До їх числа входять: принципи діалектики; загальнонаукові підходи - методи аналізу і синтезу, теоретичного моделювання, аналогії, прогнозування, синергетики.

За допомогою порівняльно-правового (компаративістського) методу було здійснено аналіз культурних форм, явищ, процесів з метою виявлення та ідентифікації подібного і специфічного (різного) в культурі. Також, використовувались порівняльно-історичний, історико-типологічний (порівняльно-типологічний) та історико-генетичний методи, об'єднуючим началом яких є загальні порівняльно-правові процедури. За допомогою цих методів, в рамках теми дисертаційного дослідження, аналізувались окремі правові культури в частині виявлення їх особливостей і визначення приналежності до певного типу правових систем. Був використаний також історико-правовий метод, що дозволяє врахувати динаміку розвитку правової культури та засобів їх взаємодії. За допомогою історико-правового методу

проводився аналіз правових культур законодавчого та прецедентного права, досліджувались особливості їх формування.

Значну роль в дослідженні діалогу правових культур справедливо відведено системному методу. За допомогою даного методу можна простежити підпорядкованість елементів всередині правової культури і правової системи, а також виявити їх зв'язки з зовнішнім середовищем, показати цілісність і єдність досліджуваного об'єкта. Системно-структурний підхід до дослідження правової культури в поєднанні з конкретно-історичним методом передбачає з'ясування її структурних елементів і особливостей в їх синхронному або діахронному вимірах.

Також, важливу роль в процесі дослідження діалогу правових культур займає функціональний метод. Функціональний аналіз виходить із завдання зрозуміти культуру як цілісність, отже, із завдання виявлення ролі системоутворюючих функцій в межах цілісності.

Варто зазначити, що в процесі дослідження було використано й інші наукові методи пізнання, що сприяло отриманню обґрунтованих і практично значущих наукових результатів.

Теоретичну основу дослідження становлять роботи таких вчених як: (С.М. Скуріхін, С.Р. Станік, В.В. Дудченко, Х.Н. Бехруз, М.І. Козюбра, Ю.М. Оборотов, К.М. Вітман, А.Ф. Крижановський, С.Д. Гусарев, Н.Д. Слотвінська, Ю.О. Тихомиров) та закордонних вчених (Р. Давид, К. Жоффре-Спінозі, К. Цвайгерт, Х. Кьотц, Ж.-Ж. Русо, В. Блекстон, І. Кант, А. Кіральфі, Г.Ф. Пухта, Ф.К. Савінї, К. Осакве) та інші.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в науці загальної теорії права представлена праця є першим цілісним дослідженням діалогу правових культур крізь призму взаємодії законодавчого та прецедентного права.

У роботі представлено низку авторських понять, концепцій, ідей та висновків, які характеризуються науковою новизною. Найсуттєвішими серед яких є такі:

уперше:

визначено концепцію абстрактно-казуїстичної моделі міжкультурної взаємодії законодавчого та прецедентного права як шлях зближення континентальної та загальної правових сімей, взаємозбагачення їх арсеналу, задля гармонізації та універсалізації інструментів та механізмів правового впливу;

обґрунтовано критерій співвідношення права та правової культури за ступенем адаптації соціуму до сприйняття змін, відповідно до якого слід виділяти наступні типи: 1) взаємо-кореспондуючий – активне сприйняття

правовою культурою правових новел (характерно для віддиференційованих правових систем); 2) односторонній – низький рівень сприйняття, або відторгнення правовою культурою новаційних змін у праві, перш за все, пов'язаних із інформаційно-комунікативними технологіями (характерно для невіддиференційованих правових систем);

встановлена нетотожність понять «законодавче право» та «статутне право», основною відмінністю між якими є те, що норми законодавчого права розміщуються у законах, юридична композиція яких структурується у відповідності до галузевого поділу (характерно для сім'ї континентального права); норми статутного права розміщуються у законах та статутах, юридична композиція яких структурується без урахування поділу права на галузі (характерно для сім'ї загального права);

удосконалено:

наукові уявлення, щодо теоретичної та практико-прикладної значимості порівняльно-правового підходу до наукового пізнання, що визначається наступними факторами: 1) порівняння дає можливість більш чітко виявити сутнісні характеристики правових культур, визначити їх специфічні особливості, властиві їм переваги та недоліки, дослідити еволюційні процеси, виділити окрему правову культуру, як поодиноке явище в сфері правової типології, множачи знання про неї як про феномен духовної і матеріальної культури суспільства; 2) крім виявлення одиничного, порівняльно-правовий підхід в процесі наукового пізнання взаємодії правових культур допомагає пізнанню й загального; 3) шляхом співвіднесення певної правової культури з іншими правовими культурами можна виявити її місце серед інших культур;

визначення діалогу правових культур, а саме: діалог правових культур – це обумовлений історичними, соціально-економічними факторами процес взаємовпливу, запозичення та адаптації правових цінностей з однієї правової культури в іншу;

теоретичні підходи до аналізу процесу формування англійського «загального права», із урахуванням ролі внутрішніх та зовнішніх чинників, які забезпечували внутрішній діалог та об'єднання правової системи;

припущення, що розвинена система норм позитивного права ґрунтується на співвідношенні абстрактних та казуїстичних правових норм, що дає можливість найбільш оптимально здійснювати регулювання соціальних відносин, що знаходяться в постійному розвитку;

набули подальшого розвитку:

наукові уявлення про правову культуру як специфічну складову загальної культури людства, що спирається на накопичені людським

суспільством, та такими що знаходяться в постійній динаміці, правові цінності. Визначено, що специфіка цієї динаміки залежить від особливостей розвитку суспільства, на неї впливають і умови, в яких суспільство формувалося, завдання, які стоять перед суспільством, і способи їх вирішення, інструменти правового регулювання (джерела права). Тому, в правовій культурі природним чином синтезується і те, що передається з покоління в покоління, і те, що вимагається черговим етапом у розвитку суспільства;

теорії, відповідно до яких правова культура акумулює в собі основні якості створених протягом усього життя суспільства загальнолюдських цінностей, висуваючи на перший план право як засіб забезпечення справедливості, гуманності та толерантності в суспільстві, сприяючи цим самим створенню можливості об'єктивного розуміння змісту, ролі і значення права в житті людей;

ідеї, щодо неможливості ігнорування культурної самобутності тих чи інших народів, в тому числі особливостей їх правових культур, а механічне насадження чужих юридико-культурних основ призводить до того, що суспільство і індивіди не можуть адаптуватися до чужорідних елементів, затрудняється процес регулювання суспільних відносин;

дослідження ролі традицій права у збереженні правових цінностей і розвитку правової культури законодавчого права, що були здійснені на основі аналізу витоків та особливостей формування правових звичаїв правової культури законодавчого права (романо-германської правової сім'ї).

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення та висновки роботи можуть бути використані у: науково-дослідній роботі – для подальших розробок у сфері теорії права та правової культури; в освітній діяльності – для удосконалення курсів «Філософія права», «Загальнотеоретична юриспруденція», «Методологія юриспруденції» «Порівняльне правознавство», «Діалог правових культур»; в правотворчій та правозастосовній сферах – для удосконалення нормотворчих, правозастосовних, правоінтерпретаційних процедур з урахуванням особливостей правової культури суспільства.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» а також на всеукраїнських та міжнародних конференціях: «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2019 р.), «Тенденції розвитку та правовий образ сучасної держави» (м. Одеса, 2019 р.), «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2020 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації були висвітлені у 3 наукових публікаціях, які розкривають основний зміст дисертації, з яких 1 стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію та 2 статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України. Додатково положення дослідження відображені у трьох опублікованих тезах виступів на всеукраїнських та міжнародних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Зумовлені специфікою проблематики дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (202 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 196 сторінок, з яких основний зміст – 161 сторінка.

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію матеріалів дисертації:

наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Русавська О.О. Внутрішній та зовнішній діалог правових систем: до питання про джерела загального права на прикладі правової системи Англії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 42. Том 1. С. 19-22.

2. Русавська О.О. Діалог правових культур: поняття, умови, особливості. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. № 2, 2020. С. 9-14.

Стаття у зарубіжному періодичному науковому виданні:

3. Rusavska O. Case law as a phenomenon of social reality. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 3. С. 124-129.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

4. Дудченко В.В., Русавська О.О. До питання про основну норму східноазійського права порівняльно-правовий підхід. *Право і суспільство*. Науковий журнал. №3.ч.2. 2018. С. 22-30.

5. Дудченко В.В., Русавська О.О. Юридична техніка (за вченням професора Рудольфа Ієрінга). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. №3. 2018. С. 12-17.

6. Русавська О.О. Рудофль фон Ієрінг про юридичну конструкцію. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 127-130.

7. Русавська О.О. Особливості джерел англійського права. *Тенденції розвитку та правовий образ сучасної держави* : Матеріали міжнар. круглого столу онлайн. Одеса : НУ "ОЮА", 2019. С. 82-86.

8. Русавська О.О. Правова сім'я загального права: генеза та специфіка. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 133-136.

Характеристика особистості здобувача. О.О. Русавська має другий (магістерський) рівень вищої юридичної освіти. У 2016 році закінчила Національний університет «Одеська юридична академія» та отримала диплом за ступенем вищої освіти «бакалавр» за спеціальністю 081 «Право». У 2018 році закінчила магістратуру Національного університету «Одеська юридична академія», отримав диплом та здобула кваліфікацію: ступінь вищої освіти магістр, спеціальність «Право». З 2018 року – аспірантка кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» заочної форми навчання. Володіє українською, російською, англійською мовами. Має 3 наукові статті, опубліковані у фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, з них 1 наукова стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, 2 статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України. Додатково положення дослідження відображені у 2-ох наукових статтях у співавторстві та 3-ох тезах доповідей на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях.

Особистий внесок автора. Дисертаційна робота є власним авторським дослідженням, у якому наукові положення, висновки та пропозиції обґрунтовано самостійно в результаті опрацювання значної

кількості наукових джерел. Ідеї та розробки, що належать співавторам не використовувались.

Оцінка мови та стилю дисертації. Мова та стиль написання дисертації відповідають прийнятному у науковій літературі та відповідають встановленим вимогам, які висуваються до наукової праці такого рівня, що забезпечує легкість та доступність сприйняття дисертації.

У результаті попередньої експертизи дисертації Русавської О.О. та повноти основних результатів дослідження

УХВАЛИЛИ:

1. Затвердити висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Русавської Оксани Олексіївни на тему «Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право», представленої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

2. Констатувати, що за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Русавської Оксани Олексіївни відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), п. 10 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167.

3. Рекомендувати дисертацію Русавської Оксани Олексіївни на тему «Діалог правових культур: законодавче та прецедентне право» до захисту на здобуття ступеня доктора філософії у разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент,

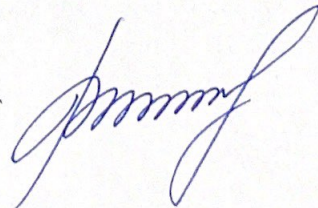
доктор юридичних наук, професор

Х.Б. Бехруз

Рецензент,

кандидат юридичних наук, доцент

М.Ю. Рязанов